

Teatr binalarının Bakı memarlığında yeri

Şəhla Tağıyeva

Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Akademiyasının
Sənətsünaslıq ixtisası üzrə II kurs magistr tələbəsi

E-mail: shehla-bayramova@mail.ru

Memarlıqda ictimai binaların bir növü olan teatr binaları bu gün də şəhərimizi bəzəməkdədir. Şəhər memarlığında böyük əhəmiyyətə malik teatr binaları çox təəssüf ki, hər gün minlərlə insana ev sahibliyi etsə də, onların diqqətindən kənarda qalır. Maraqlıdır, nə vaxtsa bir anlıq ayaq saxlayıb bu binaların hansı məqsədlərə xidmət etdiyini və ən əsası özündə hansı tarixi dövrün dəyərlərini yaşatdığını düşünmüşük mü? Məqalədə məhz bu mövzünü işıqlandırməyə çalışacağam.

Şəhərin incisi sayılan teatr binalarının yaranma tarixi hələ qədim dövrlərdən başlamışdır. Teatr (teatron) – yunan sözü olub, mənası mənərə, teatr tamaşaları üçün nəzərdə tutulmuş arxitektura tikilisi deməkdir. Teatr sənətinin yaranması ilə memarlıqda yeni bir səhifə açılmışdır. Teatral səhnələrin keçirilməsi üçün xüsusi yerlərin olması vacib məqam idi. Məhz bu məqsədlə teatr binaları təxminən b.e.ə. VI əsrdə Qədim Yunanıstanda yaranmışdır. Getdikcə öz statusuna uyğun inkişafda olan teatr binaları günümüzdə tam yetkin formada yaradılmaqdadır. Bildiyimiz kimi, tədbirlərin həyata keçirilməsi böyük kütlə üçün nəzərdə tutulur. Bu səbəbdən də geniş ölçülü binaların tikilməsinə xüsusi ehtiyac yaranır. Azərbaycanda isə ilk teatr binalarının yaradılması məsələsi XIX əsrin ortalarında aktuallaşmağa başlayır. Bu zamana qədər Azərbaycanda hələ ictimai binalar yox idi. Həmin məqsədlər üçün mövcud binalardan istifadə edilirdi. Azərbaycan Rusiya imperiyasının tərkibinə daxil olunduqdan sonra yaranmış yeni sosial-iqtisadi şərtlər ictimai binaların tikilməsi tələbini qoymuşdu. Şəhərlərin iqtisadi rifahının artması mədəni və ictimai həyatın canlanmasına gətirib çıxarırdı. Bu dövrdə Avropada artıq ölkəmizdən fərqli olaraq teatr və sirk sənətinə maraq daha çox idi. Tədbirlər üçün xüsusi binalar tikilməsə də bu məqsədlə müxtəlif irihəcmli binalardan istifadə edilirdi.

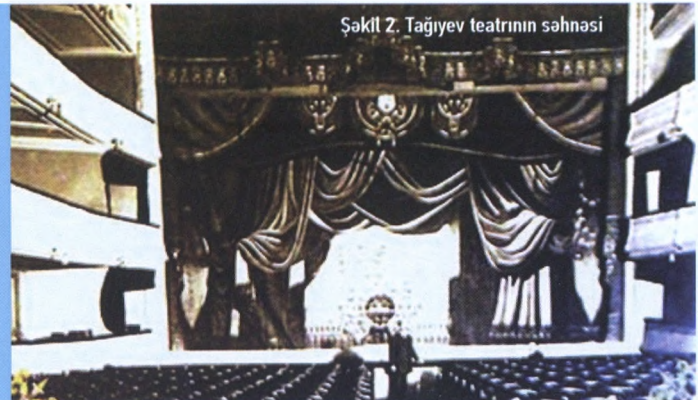
Azərbaycanda ilk teatr binası bir o qədər konsepsiyaya uyğun olmasa da, 1848-ci ildə Şuşada yaradılmışdır. Bu, heç də təsadüfi deyil, çünki XIX əsrin birinci yarısında Şuşada ticarət, iqtisadi imkanlar yüksək səviyyəyə qalxmışdı. Artıq növbəti teatr binası isə Şamaxıda yaradılır. Bildiyimiz kimi, Şamaxı bu dövrdə quberniya mərkəzi idi və bir çox Qafqaz şəhərləri arasında seçilirdi. Yerli əhalinin tamaşaya həvəsi onları 1958-ci ildə teatr yaratmağa sövq etmişdi. Ancaq bu elə də asan başa gəlmədi. Belə ki, Şamaxıda belə bir tikili üçün yer tapmaq çətin idi. Xüsusi binalar teatr binası tələblərinə cavab vermirdi. Yeni teatr binasının tikintisinə isə vəsait ayrılmırdı. Bütün çətinliklərə baxmayaraq, çıxış yolu tapılır. Şəhərin mərkəzi rayonlarından birində əvvəllər duz dükanı kimi fəaliyyət göstərmiş köhnə və boş bina teatr təşəbbüskarlarının diqqətini çəkir. Ölçülərinə və şəhərin plan quruluşundakı mövqeyinə görə yalnız "Duz mağazası" məqsədamüvafiq idi. Beləliklə, dövlət binasının istifadəsi üçün Qafqaz canşininə icazə alınır və binanın rekonstruksiyasına vəsaiti Şamaxı sakini Ağabəy Zeynalbəy oğlu boynuna götürür. Tikinti işlərinin aparılmasından ötrü yenidənqurma layihəsi tərtiblənməli idi. Amma quberniya memarı italyan L.Kambiaco bu zaman Şamaxıda olmadığına görə bu iş onun müavini, şəhər memarı Qasım bəy Hacıbababəyova həvalə edilir. Memar Qasım bəy Avropa teatr binalarının spesifikasiyasını bilməsə də, şəhər teatrının layihəsini müvəffəqiyyətlə hazırlayır. Teatr binasının yaranması böyük hadisə idi və şəhər quruluşunda əhəmiyyətli rol oynadı. Təəssüflərsə olsun ki, Şamaxı teatrı 1859-cu ildə baş vermiş zəlzələ zamanı xeyli zədələndi və bununla da fəaliyyətinə son qoyuldu.

Azərbaycan teatr quruculuğu tarixində yeni dövr – Bakı quberniyasının inzibati və ictimai həyatının canlandığı keçmiş qəza şəhəri olan paytaxtda aparılan tikintilərlə başladı. Teatr tamaşaları artıq yerli əhalinin də marağının artması ilə nəticələndi. Buna əsas təkan

Şəkil 1. Tağıyev teatrı təmirdən sonra

Şəkil 2. Tağıyev teatrının səhnəsi

isə 1873-cü ildə Azərbaycan milli peşəkar teatrının yaranması oldu. Elə bu zaman Bakı milyonçusu H.Z.Tağıyev Bakıda "Əsl teatr binası" tikdirmək qərarına gəlir. 1882-ci ildə o, özünün Qorçakovskaya və Merkurievskaya küçələrinin tinində buğda anbarı funksiyalı binasını köklü surətdə rekonstruksiya edərək teatr üçün uyğunlaşdırılması məqsədilə 35 vərəqdə hazırlanmış layihəni idarəyə göndərdi. Bina şəhərin mərkəzində, varlılar yaşayan məhəllələrdən bir az kənarda yerləşirdi. Tikintiyə mühəndis-texnoloq Ferdinand Lemkul rəhbərlik edirdi. Bina 1883-cü ilin sonunda tamamlandı.

Bəli, XIX əsrin sonlarında Bakıda yeganə teatr binasının yaranması üçün biz Tağıyevə minnətdar olmalıyıq. Teatr mövcudluğu ərzində dəfələrlə rekonstruksiya məruz qalmış, yanmış və yenidən bərpa edilmişdir. Hər dəfə memarlıq–plan kompozisiyası, fasadın keyfiyyəti, interyer daha da yaxşılaşdırılmış, zənginləşdirilmişdir. Zaman keçdikcə məşhur milyonçu teatrın populyarlığının azaldığını, dəbdən düşdüyünü gördükdə öz tikilisindən birdəfəlik qurtulmaq istədi. Amma söküntü ilə bağlı şəhərin teatrsız qalacağı məsələsi ortaya çıxdıqda, iş adamlarında elə o andaca teatra "maraq" oyandı. Onlardan biri Bakıda teatr meydanında "Nümunəvi teatr binasının inşası üzrə ortaqlıq" adlı səhmdar cəmiyyət yaratdı. Hətta şəhər Dumasına teatr meydanında sahə ayrılması haqda müraciət də ünvanlandı. Yeni teatrların tikintisi haqqında gedən söz-söhbətlər Hacı Zeynalabini öz teatrını yeniləməyə vadar etdi. 1898-ci ildə Tağıyev teatrının yenidənqurulması üzrə layihənin tərtibatı və tikinti işlərinə nəzarət P.İ.Koqnovitskiyə tapşırıldı. Memarlıq–planlaşdırılma strukturuna əhəmiyyətli dəyişiklik istəməyən Koqnovitski, cüzi dəyişikliklərlə kifayətləndi. Tamaşaçı zalı əvvəlki kimi ifadəsiz və cazibəsiz qaldı. Koqnovitski tərəfindən tərtiblənmiş bu layihə səxavətli messenatın arzuladığı kimi Bakının gələcək teatrları ilə rəqabət apara biləcək, memarlıq və bədii tərtibat baxımından zəngin bir teatr binası hədiyyə etmək məqsədinə cavab vermədi. Tağıyevin dəvəti ilə Koqnovitski ilə birgə teatrın rekonstruksiyasına istedadlı memar Qoslovski də qatılmışdı. O, öz yaradıcılıq fantaziyasını işə salaraq, əla layihə tərtib etdi. Teatrın füsunkar olması üçün imkan daxilində bütün vasitələrdən yararlanmağa çalışdı.

Bədbəxtlikdən, 1908-ci ildə teatr binası yanır. Və əlbəttə ki, onu yenidən bərpa etmək lazım gəlir. Tağıyev artıq teatra tələbatın artdığını nəzərə alaraq zalı genişləndirmək, yerlərin sayını artırmaq qərarına gəlirdi. İkimərtəbəli binanın əvəzinə üçmərtəbəli daha həcmli,

əvvəlkindən 600 yeri daha artıq olan bina tikirdi. Bütün bunlar Tağıyevə 300000 rubla başa gəlmişdi. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, yeni teatrın təqdimatı 1910-cu il 30 sentyabr tarixində baş tutdu. (Şəkil 1,2).

Bir neçə il sonra, 1 fevral 1918-ci ildə Tağıyev teatrında yenidən yanğın baş verdi. Bunun nəticəsində binanın yalnız daşı, dəmir–beton karkası və ön fasadı salamat qaldı. Bakının inşaat mühəndisləri belə hesab edirdilər ki, onun bərpası yalnız üç–dörd aya mümkündür. Ancaq bina bir də Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra, 1921–1922-ci illərdə bərpa olundu. Bərpa layihəsini Bakı şəhərinin baş memarı, mülki mühəndis Zivər bəy Əhməd bəyov hazırlamışdı.

Təmir və bərpa məqsədilə istifadəsiz qaldığı illəri saymasaq, təxminən 120 ildən çoxdur ki, bu bina Azərbaycan mədəniyyətinə xidmətdədir. Tarixini incələdiyimiz məkanda uzun illər Azərbaycan Dövlət Akademik Milli Dram Teatrı fəaliyyət göstərmişdir. Həmin teatr üçün ayrıca bina tikilib istifadəyə verildikdən sonra, 1960-cı ildən orada Azərbaycan Dövlət Musiqili Teatrı (əvvəlki adı: Azərbaycan Dövlət Musiqili Komediya teatri) daimi məskunlaşmışdır.

Ötən əsrin səksəninci illərində bina uçmaq təhlükəsi ilə üzləşmişdi. Doxsanıncı illərin əvvəlində Azərbaycan hökuməti bu məsələni həll

etmək üçün konkret tədbirlər gördü. Bərpa işləri Bakının inkişafında əvəzsiz xidmətlər göstərmiş, lakin artıq ömrünün ahıl çağlarını yaşayan dövlət xadimi Əliş Ləmbəranskiyə tapşırıldı və 4 il müddətində – əvvəlki memarlıq üslubunu saxlamaqla – tikilib istifadəyə verildi. 1998-ci ildə binanın rəsmi açılışında ümummilli lider Heydər Əliyev əxsən iştirak etmişdir.

Prezident İlham Əliyevin 25 noyabr 2010-cu il tarixli Sərəncamı əsasında, Bakının mərkəzində yerləşən bu əsrarəngiz binada geniş, daha müasir inşaat texnologiyaları ilə yenidənqurma işləri həyata keçirildi və təbii ki bu zaman əvvəlki memarlıq üslubunun qorunub saxlanılmasına xüsusi diqqət yetirildi (şəkil 3.).

Günü–gündən böyüyüb gözəlləşən Dənizkənarı bulvarın gözoxşayan mənzərəsi fonunda şəhərimizi bəzəyən başqa bir memarlıq nümunəsi də Azərbaycan Dövlət Kukla Teatrıdır. Əsasən uşaqların sevimli məkanına çevrilmiş bu mədəniyyət mərkəzinin maraqlı tarixi və özünəməxsus memarlıq xüsusiyyətləri var.

1909-cu ildə Dənizkənarı bulvarda mühəndis İ.Ploşkonun layihəsi əsasında "Fenomen" kinoteatrı tikilməli idi. Ancaq şəhər bələdiyyəsi buna razılıq vermir. Səbəb kimi tikiləcək binanın bulvarda camaatın gəzintisinə mane olacağı, ansamblın pozulacağını söyləyirlər. Və

Şəkil 3. Azərbaycan Dövlət Musiqili Teatrı

Şəkil 5

buna görə də tikinti yubadılır. Nəhayət, "Fenomen" teatrını tikintisinə icazə alınır və "Qafqaz və Merkuri" cəmiyyətinin yanında inşaat işləri başlanır. Binanın memarlıq həlli fransız üslubunda olsa da, memar Bakıda tikilmiş binalardan da elementlər götürərək, sintez etmişdir. Həmin elementlərdən fasadda, günbəzlərin sütunlarında, interyerdə istifadə olunub. Giriş qapısının sağ və solunda, binanın iki yanında qədim yunan, roma allahlarının – Merkuri, Baxus, Poseydon və Afroditanın heykəlləri qoyulub, hansı ki, binaya zəriflik, incəlik bəxş edirdi (Şəkil 4) Bundan əlavə, həmin dövr üçün böyük yenilik olan havadəyişmə sistemi quraşdırılmışdır. 1910-cu ildə tikinti başa çatdı. Binanın gözəlliyini, cazibəsini görənlər şəhər bələdiyyəsi ətrafdakı yöndəmsiz tikililəri, həmçinin "Qafqaz və Merkuri"yə məxsus anbar binasını sökmək qərarına gəlir və yerində park salınır. "Feno-

men" 1920-ci ilə qədər kazino və kinoteatr kimi fəaliyyət göstərmişdir. 1921-ci ildə məşhur Azərbaycan memarı və mühəndisi Zivər bəy Əhmədbəyovun layihəsi əsasında yenidən quruldu. Teatr tələblərinə uyğunlaşdırıldı və 1932-ci ilə qədər burada Azad Türk Tənqid və Təbliğ Teatrosu fəaliyyət göstərmişdir.

Ardınca bina yenidən təmir olunaraq Xalq Maarif Komissarı yanında İncəsənət İşləri İdarəsinə ixtiyarına keçib. 1933-cü ildən 1941-ci ilə qədər "Oborona" adlandırılaraq, kinoteatr kimi istifadə edilmişdir. Azərbaycan Hökumətinin 14 may 1941-ci il tarixli qərarı ilə Musiqili Komediya Teatrına verilib. Lakin 1949-cu ildə Musiqili Komediya Teatrı müvəqqəti bağlanmışdır. 1949-cu ildən 1965-ci ilə qədər binada Azərbaycan Respublikası Kənd Təsərrüfatı Muzeyi fəaliyyət göstərmişdir. Bu səbəbdən binanın qarşısındakı antik yunan heykəlləri götürülərək, yerinə kolxozçu qadın heykəlləri qoyulub

(Şəkil 5).

Və nəhayət, 1964-cü ilin aprelində Neftçilər prospektində yerləşən bu əsrarəngiz məkan daimi sahibinə qovuşub. Binada Azərbaycan Dövlət Kukla Teatrı fəaliyyət göstərməyə başlayıb. 1980-ci illərin sonunda əsaslı təmir işləri aparılıb, tarixi görünüşü bərpa olunub. "Fenomen" teatru çoxsaylı dəyişikliklərə məruz qalmasına baxmayaraq, öz təkrarsızlığını, füsunkarlığını qorumağı bacardı.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 2006-cı il Sərəncamı ilə əsaslı təmir, yenidənqurma və müasir texniki avadanlıqla təchizat üçün bağlanmış, bir il davam edən təmirdən sonra 28 dekabr 2007-ci ildə Azərbaycan Dövlət Kukla Teatrı yenidən istifadəyə verilmişdir. ❖

Ədəbiyyat:

1. Şamil Fətullayev-Fiqarov. XIX əsr-XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda Şəhərsalma və memarlıq
2. C.Ç.Cəfərov. Azərbaycan Teatrı
3. www.ourbaku.com
4. www.wikipedia.org
5. İlham Rəhimli. Azərbaycan Dövlət Kukla Teatrı

Резюме

Автор статьи создаёт для читателей целый экскурс по театральной облику архитектуры Баку.

Ключевые слова: театр, архитектура, город, история, стили, здания.

Summary

The author of the article creates for readers a whole excursion on the theatrical appearance of the architecture of Baku.

Key words: theater, architecture, city, history, styles, building.